

Johan Niclas Cahman (1679-1737)

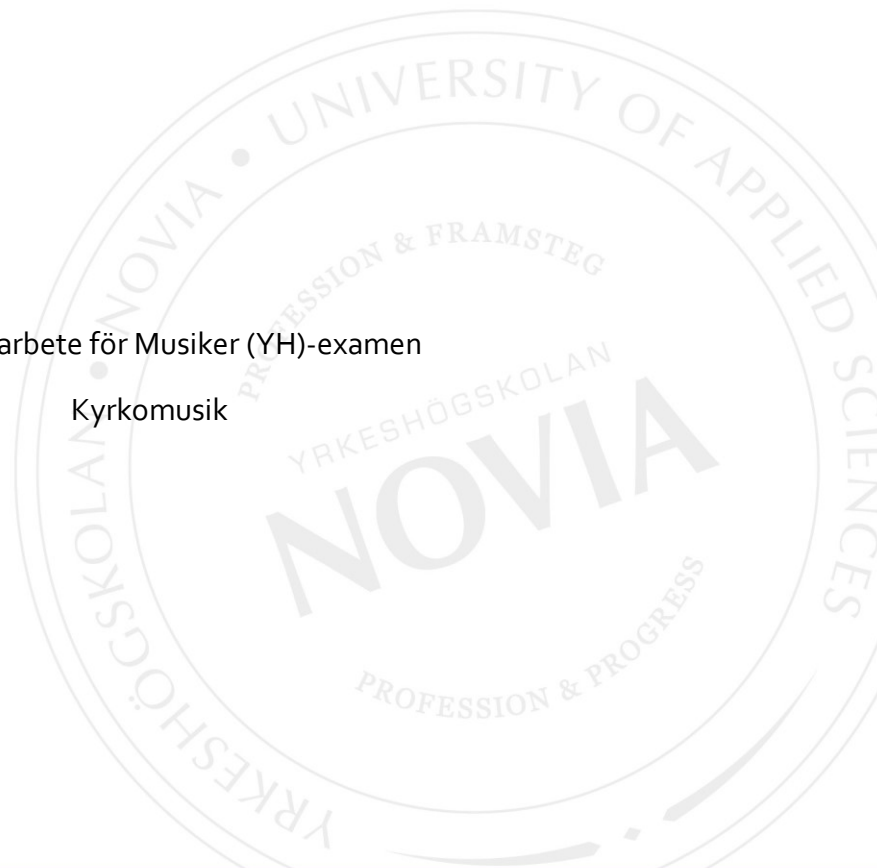
Orgeln i Leufsta Bruk

En fallstudie om Sveriges mest framstående orgelbyggare
och hans livsverk under 1700-talet.

John Emanuelsson

Examensarbete för Musiker (YH)-examen

Kyrkomusik

EXAMENSARBETE

Författare: John Emanuelsson

Utbildning och ort: Kultur, Jakobstad

Inriktningsalternativ/Fördjupning: Kyrkomusik

Handledare: Dan Lönnqvist

Titel: Johan Niclas Cahman och Orgeln i Leufsta bruk.

Datum: 8.4.2019

Sidantal 31

Bilagor

Abstrakt

Denna fallstudie har som syfte att ge insikt om orgelbyggaren Johan Niclas Cahman's (1679–1737) livsverk, orgeln byggd 1727–1728 i Leufsta bruk, Sverige.

Jag kommer även belysa några av de andra orglar han byggde.

Mina källor är:

”Johan Niclas Cahman och orgeln i Leufsta bruk” *Axel Unnerbäck/ Dan Eklund*

”Orgelbyggare i Sverige 1600–1900”. *Dag Edholm*

”Orgelinventarium” *Einar Erici/ Axel Unnerbäck*

Slutligen beskriver jag mitt eget möte med orgeln samt låter organister som konserterat på orgeln beskriva sina upplevelser.

I studien har jag sökt svar på frågorna:

- Hur var det möjligt att skapa sådana orglar som den i Leufsta bruk, i 1700-talets Sverige?
- Vad har man gjort för att restaurera och bevara orgeln i dess ursprungliga skick?

I min studie framgår vilken betydelse den sociokulturella miljön hade för orgelbyggeriet under 1700-talet och hur det påverkade bygget av Cahman's orgel i Leufsta bruk.

Språk: svenska

Nyckelord: Orgelbyggare, Cahman, Leufsta bruk, Unnerbäck,

OPINNÄYTETYÖ

Tekijä: John Emanuelsson

Koulutus ja paikkakunta: Kulttuuri, Pietarsaari

Suuntautumisvaihtoehto/Syventävät opinnot: Kirkkomusikki

Ohjaaja(t): Dan Lönnqvist

Nimike: Johan Niclas Cahmanin Urku Leufsta ruukissa.

Päivämäärä 8.4.2019 Sivumäärä 31

Liitteet

Tiivistelmä

Tämän tapaustutkimuksen tarkoituksena on esitellä urkujen rakentaja Johan Niclas Cahmanin (1679–1737) elämäntyötä, Leufsta ruukissa 1727–1728 rakennetuista uruista. Tulen myös esittelemään muutamia muita urkuja, jotka hän rakensi.

Päälähteinä olen käyttänyt kirjoja:

”Johan Niclas Cahman och orgeln i Leufsta bruk”

Axel Unnerbäck / Karl Johan Eklund

”Orgelbyggare i Sverige 1600–1900”

Dag Edholm

”Orgelinventarium”

Einar Erics / Axel Unnerbäck

Lopuksi kuvailen omaa kohtaamistani urkujen kanssa ja kerron kokemuksista, joita uruilla konsertoineet urkurit ovat minulle jakaneet.

Tutkielmassa olen pyrkinyt vastaamaan kysymyksiin:

- Miten 1700-luvun Ruotsissa oli mahdollista rakentaa Leufsta ruukin kaltaisia urkuja?
- Miten urkua on entisöity ja säilytetty alkuperäisessä kunnossa?
Tutkielmastani ilmenee, minkälainen merkitys sosiokulttuurisella ympäristöllä oli urkujen rakentamiseen 1700-luvulla ja miten tämä selvästi vaikutti myös Cahmanin urkujen rakentamiseen Leufsta ruukissa.

Kieli: ruotsi

Avainsanat: urkurakentaja, Cahman, Leufsta ruuki, Unnerbäck

BACHELOR'S THESIS

Author: John Emanuelsson

Degree Programme: Culture, Jakobstad

Specialization: Church music

Supervisor(s): Dan Lönnqvist

Title: Johan Niclas Cahman's Organ in Leufsta ironworks.

Date 8.4.2019

Number of pages 31

Appendices

Abstract

The goal of this case study is to provide an insight into organ builder Johan Niclas Cahman's (1679–1737) lifework, an organ built 1727-1728 in Leufsta ironworks.

I will also present some of the other organs that he built.

Primary sources used in this study are these books:

"Johan Niclas Cahman och orgeln i Leufsta bruk" *Axel Unnerbäck and Karl Johan Eklund*

"Orgelbyggare i Sverige 1600–1900" *Dag Edholm*.

"Orgelinventarium" *Einar Erici/ Axel Unnerbäck*

Finally, I will describe my own encounter with the organ and present experiences that some of the organ players have had playing concerts with the organ.

This study was aimed to answer the following questions:

- How was it possible to build such organs as the one in Leufsta ironworks in the 18th century Sweden?
- What has been done to restore and preserve it in its original condition?

From my study, it becomes apparent what kind of an impact the sociocultural environment had on organ building in the 18th century and how it influenced the building of Cahman's organ in Leufsta ironworks.

Language: swedish

Key words: organbuilder, Cahman, Leufsta ironworks,

Unnerbäck

Innehållsförteckning

Abstrakt

1	Inledning.....	1
1.2	Orgelbyggare i 1700-talets Sverige.....	3
1.3	Johan Niclas Cahman.....	5
2	Orgeln i Leufsta bruk.....	8
2.1	Andra viktiga orglar av Johan N. Cahman.....	15
3	Reparationer, underhåll och renoveringar av orgeln i Leufsta bruk samt samtal med orgelbyggaren Helmuth Gripentrog.....	16
3.1	Organister berättar om sina möten med orgeln i Leufsta bruk.....	21
4	Personlig reflektion och sammanfattning.....	25
4.1	Litteratur och förslag till fortsatt forskning.....	31

1 Inledning

Orgeln i Lövsta¹ bruk byggd av Johan Niclas Cahman, eller som han själv tecknade sitt namn; *Johan N. Cahman* (Unnerbäck & Eklund) är Sveriges värdefullaste historiska instrument och räknas även internationellt som en av de viktigaste orglarna från senbarocken. Den är i stort sett bevarad i sitt ursprungliga skick, tack vare några viktiga restaureringar. Dessa skriver jag om i kapitel 3. Orgeln ger en unik möjlighet att förstå hur musiken under barocken var tänkt att låta. Alltså en tidsresa för var och en som kommer i kontakt med instrumentet.

Pensionerade rektorn och litteraturvetaren Birgitta Östlund Weissglass, verksamhetsansvarig i Lövsta bruks kulturförening som arrangerar den årligen återkommande Internationella orgelakademin i Lövsta bruk, skriver i boken, *”Johan Niclas Cahman och orgeln i Leufsta bruk”*, följande citat från en elev vid musikhögskolan i Stockholm efter denne deltog i orgelakademin: ”Jag har lärt mig mer av Cahmanorgeln under tre dagar än jag lärt mig av mina lärare under tre år” (Unnerbäck & Eklund)

Kanske en snabb slutsats sagt av en ung elev, men det ligger mycket i uttalandet då orgeln, om man är villig att lära sig, kan visa vägen för interpretationer av barockens musik, via det snabbaste sättet, den egna upplevelsen.

Syftet med den här studien är att få svar på frågorna:

- Hur var det möjligt att skapa sådana orglar som den i Leufsta bruk, i 1700-talets Sverige?
- Vad har man gjort för att restaurera och bevara orgeln i dess ursprungliga skick?

Min fascination inför denna tid inom orgelbyggarkonsten som hör till det förflutna, liksom den tidens möjligheter att verka som en fri konstnär inom orgelbyggeriet, har varit en stark drivkraft när jag skrivit detta arbete. Samhällsstrukturen var annorlunda, man delade in människor i fyra samhällsklasser: adel, präster, borgare och bönder. I de lägre samhällsklasserna fick man ofta lära sig sin hantverksskicklighet från sin förälder, men något dokument som bevisade sin skicklighet hade man ju inte, endast sina arbeten. Cahman föreslog att man skulle införa ett examinationssystem. Detta skriver jag mer om i kapitel 1.3.

¹ Lövsta är den moderna stavningen, men jag använder härefter den äldre franska stavningen Leufsta i mitt arbete. (Källa: *Nationalencyklopedin*)

1.2 Orgelbyggare i 1700-talets Sverige

Redan under 1600-talet lades grunden till ett stort intresse för orgelbyggarkonsten i Sverige. Många amatörbyggare färdigställde mindre verk till landsortskyrkorna, och den ekonomiska situationen var gynnsam så många beställningar gjordes runt om i landet.

Under 1700-talet blev orgelbyggarna alltmer yrkesmässiga eftersom de hade varit gesäller, ofta hos någon utländsk mästare.

Johan Niclas Cahmans mästare var hans far, Hans Heinrich Cahman (1640–1699). Han var född och uppväxt i Tyskland där han i sin tur var gesäll hos orgelbyggaren Hans Christoph Frietsch i Hamburg. Han etablerade sig i Stockholm där han hade sin orgelbyggerverkstad till sin död. Bland Hans Heinrich Cahmans mest kända arbeten finns orgeln i Växjö Domkyrka (årtal), Gävle Trefaldighet (1690), Kungälv (1696), Skara domkyrka (tillsammans med J o M Åhrman 1697), Slottskyrkan i Stockholm (förstörd i brand 1697) och Uppsala Domkyrka (förstörd vid branden 1702). Orgeln i Uppsala domkyrka var egentligen tänkt som ett försök att färdigställa Franz Boll² påbörjade bygge, men övergick till en grundlig ombyggnad och utvidgning, och den var vid fullbordandet år 1698 Sveriges största dåvarande orgel. Med den orgeln förde Hans Heinrich Cahman orgelbyggeriet i Sverige till en internationell nivå.

Stockholm och Linköping blev det svenska orgelbyggeriets egentliga centrum under 1700-talet, och man talar om två skolor: Stockholmsskolan och Linköpingsskolan.

Orgelbyggarna domineras av utländska mästare som etablerat sig på svensk mark. De ekonomiska förutsättningarna hade blivit gynnsammare och som följd av det kunde församlingarna planera och beställa större orglar till sina kyrkor. Församlingarna på landsorten kunde dock inte avvara så mycket medel som en utländsk mästare kostade utan fick använda inhemska orgelbyggare som ofta var självlärda. De större städerna och domkyrkorna hade dock möjlighet att beställa från någon etablerad utländsk mästare eller någon som varit gesäll hos en fackman.³

Början av 1700-talet präglades av oro. Danmark anföll Sydsverige i oktober år 1709. Man kan finna brev skickat av Johan N. Cahman till prosten och kyrkorådet i Karlshamn den 30

² Franz Boll (även Bohl, f i Södertälje i slutet av 1620-talet, d i Uppsala 1676)

³ Edholm sid 24–25

april 1709 där han diskuterar ett orgelbygge som ”*genom Guds hielp aldra sist till Nästkommande Pings[t] helg År 1710 skall wara färdigt*”⁴

Cahman begär i brevväxling med kyrkorådet november 1709 och januari 1710, garantier för att han och hans tillgångar inte skall falla i fiendens händer. Han menar att skulle fienden anfälla måste han avbryta arbetet, men skulle han kunna genomföra arbetet vill han ha försäkring om att slutbetalningen genomförs omedelbart och utan dröjsmål så att han kan lämna platsen. Dessutom ville han ha pengarna skickade till någon ort norrut. Orgelbygget kunde dock genomföras enligt kontraktet och i tid. Den 2 juni 1710 var orgeln inspelad och besiktigad. Detta säger en hel del om vilken osäker tillvaro man levde i, och det säger mycket om Johan N. Cahmans arbetsmoral och kompromisslöshet.

Orglar i Finland

Jag vill skriva något om Finland (*Finland var ju då en del av Sverige*) också när man talar om orgelbygge vid den här tiden, trots att de flesta orgelbyggarna hörde hemma i Sverige så bör man nämna bröderna Johan och Christian Beijer som var bosatta i Finland och byggde Finlands då största orgel (*21 stämmor*) i Gamlakarleby 1694–1696. Stockholmare Ericus German byggde där en ny orgel i Gamlakarleby år 1738, (*den står nu i Munsala kyrka*), troligen med delar från bröderna Beijers orgel från 1696.⁵

Under stora ofreden⁶ förstördes största delen av de orglar som fanns i bl.a. Åbo, Borgå, Nykarleby, Vasa, Nagu och Pedersöre kyrkor. Helt bevarat från den tiden är endast det s.k. Nagupositivet (*6 stämmor*)

Freden i Nystad 1721 innebar inte någon större förändring vad det gällde orgelbyggeriet; det var fortfarande mest Svenska orgelbyggare som kom till Finland för att bygga orglar.

- I Åbo domkyrka byggde Johan Niclas Cahman en ny 32-stämmig orgel som stod färdig år 1727. Den förstördes dock i brand 1827.
- Orgeln i Fagerviks kyrka, landets äldsta spelbara orgel (*5 stämmor*), byggdes av Cahmans gesäll Olof Hedlund 1726.

⁴ Unnerbäck & Eklund sid 47

⁵ Folke Forsman (www.uppslagsverket.fi), Pentti Pelto (*Kirkkomusiikki* Nr. 6/1977)

⁶ Stora ofreden 1713–1721, är namnet på den ryska ockupationen av Finland under stora nordiska kriget. Erövringen av Finland vidtog efter den ryska segern vid Poltava 1709.

1.3 Johan Niclas Cahman (1679–1737)

Johan N. Cahman, som han tecknade sig, föddes i Flensburg, Tyskland ca 1679 och dog i Stockholm 18 juni 1737. Han föddes in i en orgelbyggarfamilj. Fadern, Hans Heinrich Cahman var gesäll hos Hans Christoph Frietsch i Hamburg och sedermera verksam som orgelbyggare i Landskrona, Växjö och Uppsala varefter han etablerade sig i Stockholm.

Johan N. Cahman var sin fars gesäll och tog över hans orgelbyggerverkstad på Södermalm i Stockholm när han dog. Denna verkstad var under de första decennierna på 1700-talet landets främsta orgelbyggeri och lade grunden till den s.k. Stockholmskolan inom orgelbyggarkonsten.

Man kan tydligt urskilja fyra perioder i Johan N. Cahmans liv: ⁷

* 1679–1699 barndom i Tyskland och Sverige, utbildning i Sverige.

* 1700–1711 orgelbyggare i Västerås.

* 1711–1721 uppbördsman (*kronofodge*), handelsman och orgelbyggare i begränsad skala i Stockholm.

* 1721–1737 handelsman i Stockholm och Sveriges ledande orgelbyggare.

Johan N. Cahman har ett anseende som Sveriges mest framstående orgelbyggare genom tiderna. Redan under sin livstid prisades han och det goda rykte han skaffat sig levde kvar även efter hans död, trots att orgelbyggarkonsten frångick den barocktradition han representerade. Hans konstnärskap som fasadarkitekt vittnar tex orglarna i Härnösand och Linköpings domkyrkor om, samt orgeln i Leufsta bruk som är den största och bäst bevarade barockorgeln i Sverige.

Perioden 1721–1737 var den mest produktiva perioden för Cahman som orgelbyggare. Som bisyssla till orgelbyggeriet var han även handelsman och som stadens tjänsteman i egenskap av uppbördsman, var han befriad från skatt. Han klarade av att vara handelsman med den hjälp han fick av sin hustru Christina Persdotter, som egentligen skötte om handelsboden. Under de senare åren hade de även en dräng i handelsboden som hjälp. I orgelverkstaden

⁷ Unnerbäck & Eklund sid 30

fanns det ett ständigt växande antal gesäller och lärlingar. De mest kända gesällerna hette Olof Hedlund och Daniel Strähle.

Det faktum att han var handelsman hade fått honom att klättra på den sociala stegen till borgarståndet. Anmärkningsvärt är att han kallar sig från och med år 1728, orgelbyggeridirektör.

Under denna period byggde Johan N. Cahman hela 28 stycken orglar. Av dem var fem stycken domkyrkoorglar, och åtta stycken större, vanligen tvåmanualiga orglar. Dessutom utfördes löpande skötsel, tillbyggnader, en del större reparationer samt levererades det en del mindre instrument byggda i verkstaden.

Men alltid gick leveranserna inte som planerat och förseningar förekom säkert på grund av det myckna antalet beställningar han tagit på sig. Detta orsakade en del irritation hos beställarna, men kvaliteten i de sedan levererade instrumenten uppvägde, har historien visat, denna irritation. Ett exempel på en orgel som var rejält försenad är Uppsala domkyrkas orgel som enligt kontraktet som uppgjorts 1725, skulle vara delvis spelbar 1727 och helt färdig 1729. Den gick delvis att spela på först 1730 och helt färdig var den inte förrän i oktober år 1731. Respekten för Cahmans verk som orgelbyggare har egentligen aldrig svikit. Detta till trots kom hans orgelverk att falla offer för de nya strömningar som 1800-talet medförde, speciellt inom musik, liturgi och orgelkonst.

Cahmans anhållan om införande av orgelbyggarexamen

Som orgelbyggare i färd att bygga upp sin rörelse, var Cahman noga med att arbeta på flera plan. Han hade en privilegierad ställning, konkurrensen var obetydlig, men han vill ändå befästa sin position.

En anhållan från Cahman till riksrådet⁸ togs upp den 26 september 1724:

” I underdånighet anhåller, at det må förordnas, det ingen skall understå at åtaga sig til at laga och reparera orgelwärk, eller på något sätt befatta sig därmed, med mindre han hafwer föruth blifwit examinerad, huru wida han förstår konsten ”

⁸ Ursprunget till Riksrådet var att kungen, i detta fall Fredrik I, var omgiven av stormän och inhämtade deras stöd och råd vid beslut. Därav kom svaret undertecknat Kungl. Maj:t

Svaret från Kungl. Maj:t löd:

” det ingen skall befatta sig med orgelbyggerie, som icke af wederbörande därutinnan blifwit examinerad, och uti examine efter wederbörandes wittnesbörd god befunnen ”

I den mer exakta formuleringen i själva beslutet som kung Fredrik I skrev under samma dag, saknades ordet *wederbörande*. Kanske var det lite väl uppenbart att Cahman menade sig själv. Men beslutet om utexaminering av orgelbyggare beslöts och där stod det så här:

” K.M finner i Nåder för godt, att till denne underdånige ansökning gifwa dess bifall, så att ingen må understå sig publique orgelwärck til bygnad ell. reparation att företaga, den där icke i samma Konst undergått behörig Examen och der wid är skickel. befunnen worden ”

Cahmans initiativ till orgelbyggarexamen som godkändes, var formellt i kraft från år 1724–1906.

Johan N. Cahmans kvalitetstradition i 1700-talets stockholmsskola fördes vidare genom de båda gesällerna Olof Hedlund och Daniel Strähle. Där förenades teknisk klarhet med konstnärlig klanggestaltning som levde kvar till romantikens genombrott. Cahman fick under tre decennier uppdrag att bygga orglar i sju stycken domkyrkor, vilket får anses anmärkningsvärt; Västerås 1703, Mariestad 1705 (hade då domkyrkokostatus), Åbo 1725 (Åbo var vid denna tid svenskt), Uppsala 1731, Härnösand 1733, Linköping 1733, och Göteborg 1734.

2 Orgeln i Leufsta bruk

Den berömda poeten Johann Wolfgang Von Goethe sade i mars 1829: *"Musik är flytande arkitektur; Arkitektur är frusen musik"* (fritt översatt av författaren). Uttrycket passar oerhört bra in på Leufsta bruk, kyrkan och orgeln där.

Den 20 december 1726 slöts kontrakt mellan bruksägaren Charles de Geer (1669–1730) och orgelbyggaren Johan N. Cahman om en orgel på 20 stämmor, en manual och självständig pedal. Den skulle vara klar för avhämtning i Stockholm i mitten av augusti 1727. Kyrkan invigdes i mitten av oktober 1727 och orgeln var då inte färdig. Orgeln skulle säkerligen krona återuppbyggnaden av bruket. Årtalet 1728, på ena pedaltornet, kan man anse som den tid då orgeln var helt färdig. Dessutom har man hittat kvitto på två kannor brännvin från traktören Erich Upling till Cahmans orgelbyggargesäll daterat 1728.

Den färdiga orgeln har 28 stämmor och ryggpositiv vilket inte kontraktet nämner. Det troliga är att tillbyggnaden av ryggpositivet skedde redan vid invigningen eller relativt snart därefter.

Tavlan med årtalet 1728 skrivet i ena pedaltornet.

En för mig fascinerande sak är att även de inte ljudande delarna i fasadpartiet, har en klanglig funktion och inte endast arkitektonisk funktion i helhetskonceptet. Orgeln, med sin stora bredd och lilla djup och mycket utrymme vid kortsidorna, samt en jämn takkontur, och utan ojämnheter i kyrksalen kan denna plats definitivt betecknas som orgelakustiskt optimal.⁹

De tomma sidoutrymmena är ett sätt av Cahman att eliminera den klangliga obalans, oftast med oönskad tenorförstärkning som följd då piporna står tätt intill sidoväggarna. Men gällande det lilla ryggpositivet är fallet det motsatta; här står de största piporna väldigt nära väggen med en tydlig basförstärkning som följd. Ryggpositivet verkar dessutom medvetet vara gestaltat för att kunna ge bästa möjliga värdighet och substans åt klangen.

Ryggpositivet som inte var nämnt i kontraktet.

⁹ Begreppet kommer från tyskans Gehäusepolarität

Orgelfasaden är fantastiskt vacker och utsmyckad med musicerande änglar och putti¹⁰. Orgeln är uppdelad i fyra fristående delar som motsvarar den instrumentala uppbyggnaden av orgeln. Huvudverk, två pedaltorn och ryggpositiv. Huvudverket är placerat i mitten av läktaren, och pedaltornen vid sidan, och ryggpositivet som namnet antyder, bakom ryggen på organisten. Notera att pedaltornen inte är placerade helt ute i kanten av väggen. Detta gjorde troligtvis Cahman av klangmässiga orsaker. Huvudverket fulländas av en kartusch med Psalm 150 målat i guld. Den syftar på Psalm 150 i Psaltaren:

Halleluja!

Prisa Gud i hans helgedom,

Prisa honom i hans höga himmel.

Prisa honom för hans mäktiga gärningar,

Prisa honom för hans väldiga storhet.

Prisa honom med hornstötar,

prisa honom med harpa och lyra,

prisa honom med tamburin och dans,

prisa honom med strängospel och flöjt,

prisa honom med klingande cymbaler,

prisa honom med jublande cymbaler.

Allt som lever och andas

Skall prisa Herren

Halleluja!

¹⁰ Putti är italienska i pluralform för liten pojke. Oftast nakna barngestalter som användes inom konsten redan under antiken. (källa: Nationalencyklopedin)

Kartuschen med Psalm 150 kröner huvudverket.

Orgeln kan trampas även idag, så som man gjorde ursprungligen. Två personer behövdes för att trampa orgeln, och som bilderna på följande sida visar kan de haft långtråkigt emellanåt. Kanske de förnöjde sig med att klottra på dörren till tramphuset. *(Författarens anm.)*

Dispositionen för Cahmanorgeln i Leufsta bruk: ¹¹

Manual: (Huvudverk)	Qvintadena	16 Fuss
	Principal	8 Fuss
	RohrFlöte	8 Fuss
	Qvintadena	8 Fuss
	Octava	4 Fuss
	SpitzFlöte	4 Fuss
	Qvinta	3 Fuss
	Sup:Octava	2 Fuss
	Mixtur	5 Fach
	Trompet	8 Fuss
Ryggpositiv:	Gedackt	8 fot
	Qvintadena	8 fot
	Principal	4 fot
	Fleut	4 fot
	Qvinta	3 fot
	Octava	2 fot
	Mixtur	4 chor.
	Voxhumana	8 fot
Pedal:	Offen. Subbass	16 Fuss
	Principal	8 Fuss
	Gedackt	8 Fuss
	Qvinta	6 Fuss
	Octava	4 Fuss
	Rausqvint	2 Fach
	Mixtur	4 Fach
	Bassun	16 Fuss
	Trompet	8 & 4 Fuss

¹¹ Unnerbäck & Eklund sid 187

Detalj av de registerutdragen med handskrivna etiketter. Notera att någon skrivit siffror senare i etikettens högra nedre kant.

Om man vill lyssna till Cahmanorgeln i Leufsta bruk så rekommenderar jag följande inspelningar:

Torvald Torén (1975) J.S Bach "Organ Works" (<https://bluemusicgroup.bandcamp.com>)

Bengt Tribukait J.S. Bach "Die Kunst der Fuge" (Musica Rediviva MRSACD 017. 2008)

Christina Garcia Banegas "Bach in Löfstabruk" (inspelningen gjord 2018 finns på Spotify)

2.1 Andra viktiga orglar av Johan N. Cahman

Här har jag listat några av de viktigaste orglarna han byggde. De flesta är tyvärr förstörda men i Kölingareds kyrka i Västergötland står en bevarad Johan N. Cahman från 1705, flyttad dit från Mariestad. Den kan man höra på en gammal LP skiva med Rune Engsö på orgel. Andra bevarade orglar av Cahman är: Falu Kristine 1724, Drottningholms slottskyrka 1730, Orgelpositivet från Romfartuna kyrka 1726 står idag på Historiska Museet i Köpenhamn. 1909 köptes positivet av Carl Claudius, Köpenhamn.

Cahmans orgelbyggen i kronologisk ordning. De bevarade är markerade med tjock text:

Karbenning 1701, Karlshamn 1702, Västerås domkyrka 1703, **Mariestad (nu i Kölingared) 1705**, Ramnäs 1707, Hudiksvall 1714, **Ovansjö (nu i Årsunda) 1714**, Uddevalla 1721, Falu Kristine 1724, **Leksand (sen Djura, nu står den i Musikhistoriska museet) 1724**, Köping 1725, Torpa 1725, Österlövsta 1725, Åbo domkyrka 1725, Romfartuna kyrka 1726, **Leufsta bruk 1728**, Sunne 1730, Sundsvall 1730, Filipstad 1730, Norrby 1730, **Drottningholms slottskyrka 1730**, Uppsala domkyrka 1731, Härnösands domkyrka 1733, Linköpings domkyrka 1733, Nyköping Nicolai 1733, Ljusdal (sen Bjuråker) 1733, Kisa (nu Ulrika) 1734, Göteborgs domkyrka 1734, Varberg 1735, Habo 1736, Borås 1736, Fellingsbro 1736.

Sedan finns det även några odaterade och magasinerade arbeten.

3 Reparationer, underhåll och renoveringar av orgeln i Leufsta bruk samt samtal med orgelbyggaren Helmuth Gripentrog

Här vill jag ge svar på den andra forskningsfrågan ”*Vad har man gjort för att restaurera och bevara orgeln i dess ursprungliga skick?*”

Den första kända reparationen av orgeln i Leufsta bruk är daterad till 1742 och utfördes av Cahmans förre gesäll Daniel Strähle. Normalt underhållningsarbete och korrigerande av intonation av kvittot på 150 daler att döma. Det har spekulerats i om det var så att han då monterade ryggpositivet, men det gjordes troligen tidigare, dock inte till invigningen av orgeln 1728. År 1746 var Strähle tillbaka på bruket igen och avlider där. Det är inte känt om han gjorde reparationer på orgeln då.

En stor renovering utfördes år 1773 av orgelbyggaren Olof Schwan från Stockholm. Organisten C.F Seeliger från Tyska kyrkan i Stockholm gjorde åtgärdsförslaget undertecknat i Leufsta bruk den 6 juli 1773, då han tillsammans med Schwan granskat orgeln. Hela pipverket togs ut, rengjordes och polerades. Man ”omfogade”¹² pipstockarna, lagade fel i mekaniken. Nytt skinn till väderkanalerna. Bälarna behövdes inte göras om, han tyckte att de skulle hålla ännu för lång tid framöver.

Sedan inga anteckningar förrän 1858, men vem som gjorde vad finns det ingen uppgift på. Spekulationer finns att det skulle varit organisten i Österleufsta Mattias Wesslén som samma år gjorde en stämma till grannförsamlingen.

1884 eventuell omintonation (med bl.a. kärnstick) i samband med byggandet av en orgel i Österlövsta kyrka av Setterqvist & Son.

Sedan inga anteckningar förrän 1912 då orgeln togs ur bruk och det skaffas ett pedalharmonium som placeras vid sidan av orgeln utan att någon skada var skedd. Tyvärr slutade det inte där utan innerverket till ryggpositivet avlägsnades på initiativ av kantor Johansson. Det finns två historier om detta. Den ena förtäljer att kantorns ära inte tillät att han satt vid sidan av den stora orgeln, utan ville sitta i mittan av läktaren. Den andra berättar att kantorn tyckte att ryggpositivet skymde sikten till prästen som han så gärna ville se. Han lär dessutom ha instruerat de skolbarn han undervisade att berätta för sina föräldrar att orgeln var i dåligt skick och inte gick att reparera. Detta väckte Leufstabornas ilska och som

¹² Enl. Seeligers kontrakt ”Omfogade” man pipstockarna. Nu skulle man säga ”Fogade om”

krönikören Vilhelm Monié skriver: *”Ett par skarpslipade yxor kan inte mycket hindra- snart var mittpartiet sönderhugget, piporna i en hög på golvet. I sanning en bedrövlig syn!*

Jag stod där uppe bland all bråte, sträckte in fingrarna i de fyrkantiga avhuggna luftkanalerna- och kände en häftig vrede mot dem som begått denna skamliga handling. De borde straffas, de som bar närmaste skulden”¹³

Runt år 1930 fick en riktning i Sverige som gick under beteckningen ”orgelrörelsen” fäste, syftet var att värna om det äldre svenska orgelbeståndet. Leufsta bruks Cahmanorgel var en av de första man tog sig an. Den restaurerades år 1933 av orgelbyggaren John Vesterlund. Bröderna Harry och Valter Moberg, som senare gick i bräschen för renoveringar med högt historiskt värde, arbetade hos Vesterlund under denna restaurering. Tyvärr gjordes inga lyckade ingrepp. För ryggpositivet installerades pneumatisk registratur. Luftlådan sågades itu. Lyckligtvis var dessa grova ingrepp förhållandevis lätta att åtgärda vid nästa reparation. Sedan fyra mindre arbeten, främst stämning och justering mellan åren 1945–1956.

År 1962 och ett par år framåt, utförde Marcussen & Son från Aabenraa, Danmark en i efterhand kontroversiell renovering. Syftet var att bevara orgeln klangligt och tekniskt. Att göra orgeln till ett funktionellt konsert- och gudstjänstinstrument. Bl.a. gjordes följande: Magasinbälgen från 1934 togs bort och ersattes av fyra fjäderbelastade regulatorbälgar, placerade på luftkanalerna till respektive verk. Man ville skapa en absolut jämn lufttillförsel i hela orgeln. Vox Humana 8' i ryggpositivet, fick nya tungor av fosforbrons. Detta förändrade hela stämmans karaktär.

11 juni 2006 återinvigdes Cahmanorgeln i Leufsta bruk efter en omfattande restaurering. Metallpiporna och bälgverket utfördes av orgelfirmorna Mats Arvidsson, Stallarholmen. Väderlådor, mekanik och spelbord utfördes av Åkerman & Lund, Knivsta. Intonation och stämning utfördes på Åkerman & Lunds uppdrag av Helmuth Gripenrog och Kalevi Mäkinen.

¹³ Unnerbäck & Eklund sid. 271

Samtal med orgelbyggaren Helmuth Gripentrog

Den välkände finländske orgelbyggaren Helmuth Gripentrog driver sedan år 1988 egen firma inom orgelbyggeri där han koncentrerat sig på klanglig gestaltning av orglar. Han arbetar på uppdrag av välrenommerade orgelfirmor som t.ex. Åkerman & Lund i Sverige & Paschen Kiel Orgelbau GmbH i Tyskland. Under senare tid har en betydande del av hans yrkesutövning bestått i att restaurera skandinaviska 1700–1900-talsorglar. Detta arbete med historiska instrument har väsentligt präglat hans arbete.

Jag hade förmånen att i första hand få höra om renoveringen av Leufsta bruks Cahmanorgel, april-juni 2006, från en av de orgelbyggare som var med och renoverade, nämligen Helmuth Gripentrog. Hans arbete gör att han är mycket på resande fot, men vi lyckades hitta ett par timmar en söndag i mars för ett samtal. Jag är ju förstås nyfiken på i vilken kondition orgeln befann sig när de började sitt arbete, och en del har jag redan besvarat här ovan. Han sa att den egentligen var i ganska bra skick och att den var mycket professionellt renoverad av Marcussen tidigare, men att man ville ha tillbaka den ”rätta” klangen i Cahmanorgeln. Orgeln blev i Marcussens händer för stel, så en av de åtgärder man tog var att sätta tillbaka det gamla luftförsörjningssystemet.

En annan viktig sak man gjorde var att byta ut fosforbronstungorna i rörverkets diskant. Dessa tungor ersattes mot nya i mässing som glödgades för att mjuka upp det hårda moderna materialet. Denna process är mycket krävande och gör för hand såhär:

Bild: Helmuth Gripentrog

Tonhöjden bestämdes till 468 H vid 17 grader på läktaren och orgeln tempererades enligt J.G Neidhardts stämning "Für ein Dorff" från 1724 som är den stämning som kommer närmast Cahmans intentioner. En viktig sak har också varit att utesluta alla temperaturer som skulle kräva förändringar i pipornas originals substans.

Temperaturen är och har varit föremål för livliga diskussioner. GOArt¹⁴ arrangerade ett expertseminarium 2005 där detta ventilerades som sagt livligt. Klart är att den liksväviga temperatur som orgeln haft sedan 1932, om inte ännu längre tillbaka, är främmande för Cahmanorgelns klangvärld och barockens praxis. Många förslag har getts både tidigare och i den nu igen aktuella diskussionen, både ålderdomliga och mer moderata sådana.

Men en viktig utgångspunkt finns dock i ett skriftligt uttalande från den 15 april 1732 inför orgelbygget i Linköpings domkyrka, där Cahman kommenterar Christopher Polhems teori om en lika delning mellan tonerna i en oktav: *"För min dehl att säja, tyckes det wara nog wida kommit, när alla 12 intervalla inom Octaven, kunna så tempereras och jämkas, så att alla qvinter ganska lijtet swäfwä, då alla tertierne blifwa någorlunda hulpne, så att med temel [igt] nöje kan spelas utur alla toner [tonarter], så wäl utj ciss fiss och giss dur, som utj c d och f dur; då ock den tillförne utj H dur alt för höga och förhatelige tertia befinnes så drägelig, som någon af de andre. Men deraf kan ändå icke följa än mindre säjas, att emillan alla qvinter och alla tertier är lika dehlning."*

Det som Cahman menar är en vältempererad stämning som tycks ligga ganska nära liksvävighet. Detta säger mycket om hans egen syn på frågan om temperering¹⁵, som den tidens tendenser. En publikation som gjordes av Johann Georg Neidhardt 1732 visar att hans uppfattning rörde sig i samma tankebanor som Cahmans, men man vet inte om Cahman

¹⁴ GOArt / Göteborg Organ Art center

¹⁵ För att få skalans tolv toner att gå jämnt ut i en oktav måste vissa toner jämkas eller tempereras som det kallas. Från början av 1500-talet användes en sk. Medeltonstemperatur som innebar att de viktigaste tersintervallen stämdes rena. Det gjorde det möjligt att spela rent i ett begränsat antal tonarter medan övriga blev orena eller t.o.m. ospelbara. Medeltonstemperaturen ger en närmast oöverträffad renhet och glans om man spelar endast i de rena tonarterna. I den moderna liksväviga temperaturen som man började använda allmänt från mitten av 1700-talet, har orenheterna fördelats över alla skalans tolv toner. En mindre spänstig och "gråare" helhetsklang, men möjliggör spel i alla tonarter.

kände till Neidhardts temperaturer. Slutsatsen blev att man för Leufsta bruks orgel valde Neidhardts temperatur "Für ein Dorff" från 1724.]

Vidare frågade jag Helmuth Gripentrog om luftförsörjningen. Han berättar att hög prioritet gavs till att restaurera och återinkoppla det ursprungliga bälgverket och enas kring vilket lufttryck man skulle använda. Man enades kring 84–87" mm i enlighet med det ursprungliga lufttrycket. Det ursprungliga pipmaterialet är till största delen intakt, men som tidigare nämnts så bytte man ut fosforbronsstungorna i en del rörstämmor mot mässingstungor som man glödde för att mjuka upp materialet. Detta innebar för t.ex. Vox Humana 8' återfick sina ursprungliga klangkvaliteter.

Jag var tvungen att fråga honom om hur han personligen vill rangordna arbetet med denna orgel i jämförelse med andra arbeten han gjort. Han svarade att av alla restaureringar han gjort så var detta en absolut höjdpunkt att få möjlighet att arbeta med ett så påkostat konsertinstrument som Cahmanorgeln i Leufsta bruk.

Orgelbyggaren Helmuth Gripentrog vid restaureringen april - juni 2006. Bilden är tagen av Kalevi Mäkinen.

3.1 Organister berättar om sina möten med orgeln i Leufsta bruk

Dag-Ulrik Almqvist, kyrkomusiker i Johannes församling, Helsingfors

”Sommaren 1994 fick jag för första gången stifta bekantskap med Johan Niclas Cahmans orglar genom ett besök i Leufsta bruk (*där min mamma arbetat som hembiträde hos familjen De Geer under ett år på 1950-talet*). Det var en fin upplevelse att få sitta på den gamla läderbeklädda orgelpallen och provspela orgelns olika stämmor, där speciellt de färgstarka tungstämmorna fastnat i mitt minne.

Nästa besök ägde rum 12 år senare, sommaren 2006, då orgeln helt nyligen genomgått den senaste restaureringen. Orgelbyggaren Helmuth Gripentrog, som arbetat med denna restaurering, ordnade med att jag fick delta i en sommarkurs i Leufsta bruk. Många viktiga faktorer för orgelns klang hade återställts till mer ursprungligt skick, inte minst luftförsörjningen och den oliksvävande tempereringen. Jag kunde uppleva hur orgelklangen nu fått både mer fundament och kommit till vila, i jämförelse med den lite stickiga klang som den tämligen hårdhänta restaureringen på 1960-talet åstadkommit. En fin Bachskiva med Hans Fagius, inspelad kort därefter vid Cahmanorgeln, har jag ofta återkommit till efter det.

För att återgå till år 1994 fick jag under samma resa även spela på den mindre enmanualiga Cahmanorgeln i Årsunda kyrka i Gästrikland. Där fick jag testa stämmorna och spela ostört en god stund, och minns också från det besöket den kraftfulla klangen, speciellt Trumpet 8'. Den medeltida kyrkan hade också en fin akustik som förstärkte orgelklangen.”

Jan H Börjesson, organist i Kalmar Domkyrka

Det finns mycket att säga!

- Är väldigt förtjust i tersmixturerna som ger en väldigt färgrik klang.
- Qvintadena 8' både i HV och RP är oerhört vackra.
- Vox humana 8' är väldigt spröd och karaktärsfull. Den får lite tremolo av luftsystemet som gör den mycket känslös i klangen.

- 16'-stämman i pedalen är öppen vilket ger hela orgelns botten en solid grund.
- Basun 16' är så mörk och fyllig att man gärna kan spela en kraftfull klang med den som enda 16'- stämma i pedalen. Dessutom blir luften bättre då.
- Fasaden är en av de vackraste vi har i landet!

Dan Lönngqvist, konsertorganist, överlärare vid Yrkeshögskolan Novia, lärare vid den internationella orgelakademin i Leufsta bruk.

”Cahmanorgeln, en ovärderlig klenod, som speglar sin tid såväl arkitektoniskt som klangligt. Mästaren, studenten och lyssnaren kan med Cahman-orgeln göra en tidsresa och uppleva allt detta.”

Pontus Eriksson, kyrkomusiker i Tierps pastorat

Pontus Eriksson, är kantor i Tierps pastorat och kulturansvarig i Leufsta bygdegårdsförening. Han representerar för mig framtiden för Cahmanorgeln. Han härstammar från bruket där hans släkting Jonas Jonsson var skolkantor på 1800-talet. Han spelar även nyckelharpa och har tidigt tagit del av den folkmusiktradition som finns och har funnits på bruket.

Pontus intresse för teologi och kyrkomusik är uppenbart då man talar med honom, bl.a. håller han på med att skriva rent och ge ut 1727 års koralbok med 600 koraler. Intresset för orgeln uppstod inte förvånande i hans första möte med just Cahmanorgeln endast 4 år sedan. Han har alltså tagit tillvara på sin tid, och man märker när man hör honom spela att han är en driven organist med klara visioner vad han vill åstadkomma.

Om orgeln i Leufsta bruk säger han att ”- Cahmanorgeln vägleder mig. Den visar vad som låter bra, och då måste jag följa den vägen.”

Också stämningen av orgeln gör han noggrant och, som han vackert uttrycker det, med kärlek.

Författaren undrar hur mässmusiken låter på den här historiska orgeln, i och med att en ny kyrkohandbok gavs ut. Det är bara att beklaga att man inte alls verkar ha beaktat kyrkomusikernas åsikter om vad som fungerar på de olika instrumenten som finns ute i landet. På Cahman-orgeln fungerar inte konfirmationssånger av t.ex. Per Harling som man

nu använder i de olika nya mässformulären. Man har inte tagit hänsyn till det kulturarv vi har i den nya mässmusiken när man avser de historiska orglarna.

I övriga framtidsplaner planeras det som bäst för en orgelfestival 2020 och en dröm skulle vara att ordna med en sommarkurs i musikalisk skolning för ungdomar i Leufsta bruk.

Nedtecknat av författaren efter samtal med Pontus Eriksson i Leufsta bruk 24.3.2019

Judit Deáki, kantor i Mariehamns församling

”Jag besökte Leufsta bruk i januari 2007 efter den senaste reoveringen. Det var 8 grader i kyrkan och jag spelade i två timmar utan att märka att det var egentligen ganska kallt. Jag måste ha varit i en annan värld dit orgeln tog mig. Jag kunde naturligtvis inte använda tungstämmorna, de var stämda säkert till en annan temperatur. Kyrkan har en fin akustik som påverkar att upplevelsen av orgelklangen är ännu mer storslagen. Jag visste att jag kommer att besöka Sveriges största barockorgel och valde repertoaren efter det.”

Anders Storbacka, diplomorganist

Intryck av Johan N. Cahman orgeln i Leufsta bruk.

Den 10 augusti år 2008 hade jag nöjet att spela en konsert på Cahmanorgeln i Leufsta bruk. Sedan år 1995 har jag varje sommar fått spela på en annan orgel byggd i Cahmans verkstad, den i Fagervik järnbruks kyrka, Ingå, Finland. Mina intryck av orgeln i Leufsta bruk präglas därför till en del av jämförelsen med orgeln i Fagervik. Orgeln i Fagervik, för övrigt Finlands äldsta orgel i spelbart skick, är egentligen ett litet ”positiv” på fem stämmor, medan orgeln i Leufsta bruk är en stor orgel med 28 stämmor fördelade på två manualer och pedal. Skillnaden mellan instrumenten är givetvis stor, men likheterna upplevde jag större än väntat. Jag tyckte mig se att samma händer för länge sedan hade tillverkat båda orglarna. Fasadpipornas utseende, tangenternas utformning, ornamenten i fasaden, detaljer i snickeriarbetet på orgelskåpet – allt detta fick mig att uppleva ”igenkännandets glädje”.

Men skillnaden mellan instrumenten är givetvis också stor. Intonationen i Fagervik är ganska ”kärvt”, medan Leufsta-orgeln klingar mera ”slipad”. I Fagervik har man bokstavligen ”tonen i fingertopparna”, medan Leufsta-orgeln p.g.a. den längre speltrakturen känns mera ”vanlig”.

Till orgeln i Fagervik måste man leta efter repertoar inom en mycket smal sektor, medan orgeln i Leufsta bruk lämpar sig för nästan all barockrepertoar. Leufsta-orgeln är efter den senaste restaureringen i ypperligt skick, medan positivet i Fagervik befinner sig i ett slags naturtillstånd.

Orgeln i Leufsta bruk är en fantastisk orgel – det kräver ingen förklaring! Anslaget, främst i huvudverket, känns behagligt mjukt. Måtten vid spelbordet avviker från nuvarande standardmått. Det tar tid att vänja sig vid instrumentet. Rörlöjt 8' och spetslöjt 4' i huvudverket klingar otroligt mjukt och vackert! Orgelns plenumklang är ”varm”, kanske tack vare de tershaltiga mixturerna. De tre verken – huvudverk, ryggpositiv, pedal – är rikt besatta med stämmor. Jag hittade alltid en passande stämma. Huvudverket har ovanligt många stämmor delade i bas/diskant med separata registerandrag. Registreringen kräver koncentration. Ryggpositivet är det bästa ryggpositiv jag någonsin spelat på. Piporna i kvintadena 8', både i huvudverk och ryggpositiv, går genom hela klaviaturen – en mycket bättre lösning än att låta stämmorna ha gemensamma pipor i lägsta oktaven med t.ex. en gedackt 8'. Pedalens ”öppen subbas” har en långsam tonansats, särskilt i de allra längsta piporna.

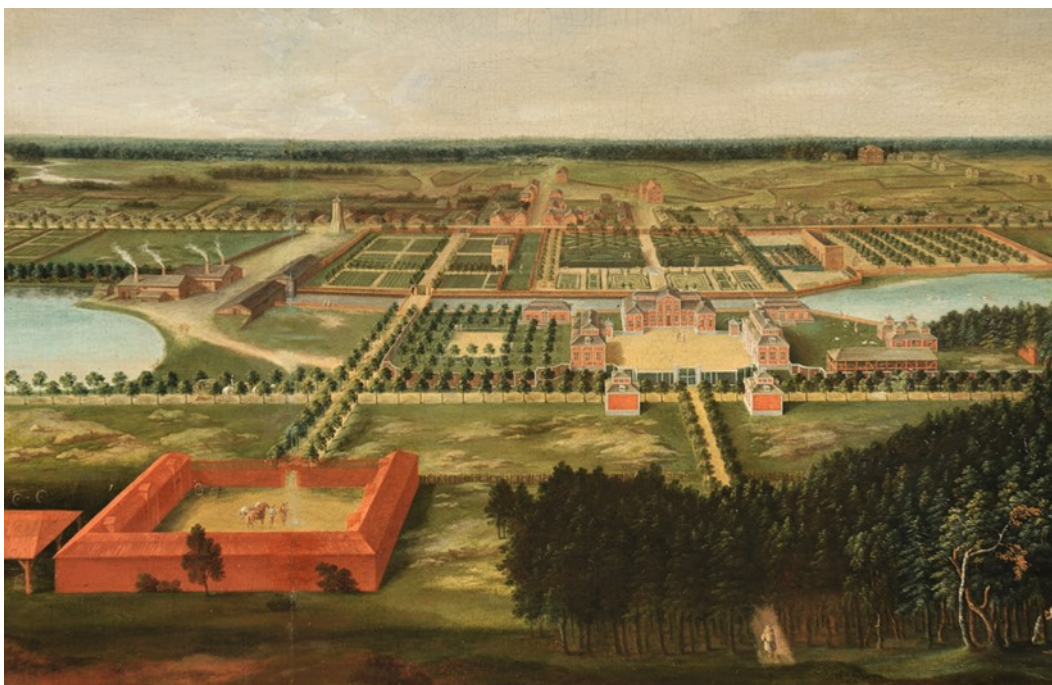
Detta var mina intryck av orgeln i Leufsta bruk. Elva år har snart förflutit sedan augusti 2008. Minnet börjar kanske bli lite diffust. Men att spela på Cahmans orgel i Leufsta bruk – det är en upplevelse!

Dragsvik den 7 april 2019.

Anders Storbacka, diplomorganist.

4 Personlig reflektion och sammanfattning

Jag hade möjlighet att besöka Leufsta bruk den 24 mars 2019. När jag så hade svängt av från huvudvägen och in mot bruket så slås jag plötsligt av en vacker port, två vita och gula pelare med en överliggare av järn. Bruket var förresten rödfärgat före det stora nordiska kriget 1719, då ryssarna brände ner och förstörde Leufsta bruk. Charles de Geer engagerade sig i brukets återuppbyggnad, och då kom även den gula färgen till.

Denna målning hänger i herrgården och visar bruket strax före ryssarna brände ner bruket.

Följande sida: södra porten in till Leufsta bruk

Jag kör alltså in genom södra porten och in på Stora gatan som det heter. Då ser jag till höger det gamla restaurerade klocktornet och till vänster, kyrkan.

Nedan t.v. klocktornet t.h. kyrkan Bild: Barbro Törn

Jag går in i kyrkan, fram i altargången, kommer fram till altaret där jag långsamt vänder mig om och möts av denna syn:

Det är svårt att föreställa sig denna uppenbarelse när man ser kyrkan utifrån.

Från vänster: predikstolen och altaret

De timmar jag fick tillbringa i kyrkan och spela på den magnifika barockorgeln byggd av Johan N. Cahman 1728, räcker naturligtvis inte till för att lära känna instrumentet. I och med att kyrkan inte är uppvärmd under de kalla månaderna på året så kunde man inte använda *lingualstämmorna*¹⁶ vars stämning påverkas av temperaturväxlingarna. Men jag kunde ändå bilda mig en uppfattning om dess klang. En briljant och tersrik klang som överglänser allt annat jag har spelat på. Dessutom fäste jag mig vid att orgeln är perfekt anpassad för kyrkorummet, såväl estetiskt som akustiskt.

Jag är ju från början diplomviolinist, och detta påminner mig om en episod då jag studerade för prof. Seppo Tukiainen vid Sibelius-Akademien i Helsingfors. Han räckte mig sin violin och bad mig upprepa vad jag just spelat på den. Jag spelade men märkte ingen större skillnad på det jag spelade och kommenterade ”- det här var ju en bra violin, vad är det för någon?” Han svarade: ” Det är en sådan där italiensk sak, du kanske hört talas om Stradivarius...?”

Det tar alltså en tid att på riktigt lära känna detta instrument.

¹⁶ Lingualstämmor (även kallad tungstämmor eller rörverk) är t.ex. trumpet, basun, vox humana.

En annan sak som man häpnas över är hur väl orgeln är anpassad till kyrkorummet. Den, tillsammans med altaret och predikstolen, utgör en treenighet där ingen del skulle kunna undvaras.

Men för att återgå till min första fråga i denna fallstudie: ” *Hur var det möjligt att skapa sådana orglar som den i Leufsta bruk, under 1700-talets Sverige?* ”

Johan N. Cahman var verksam i en tid då efterfrågan på orglar ökade. Han fick ta över sin fars redan etablerade verksamhet som hölls vid liv under den ekonomiska nedgången under 1710-talet, samtidigt som han lyckades hålla sitt eget liv med betungande uppgifter och företag under kontroll. Hans egen grund var sin faders extraordinära kompetens och han utvecklade dennes nordtyska orgeltyp i en modernare riktning. Bl.a. byggde han redan i början av 1720-talet sina orglar med full oktav i basen, kammarton¹⁷, och troligen också en vältempererad stämning.¹⁸

När tiderna blev bättre ekonomiskt, var Cahman färdig att bygga upp sin orgelbyggerverksamhet så att den passade in i frihetstidens ekonomiska politik såväl som den spirande kulturella utvecklingen.

Men den främsta direkta orsaken varför det var möjligt att bygga orgeln i Leufsta brukskyrka hette Charles de Geer. Utan hans ekonomi, engagemang och intresse för musik och konst skulle det troligen inte ha kunnat bli ett sådant konsertinstrument som nu byggdes. För det var meningen att den skulle spelas på av skickliga konsertorganister och inte endast användas till församlingssång. Hela bruket är ju för övrigt som en värld i världen, och de byggde orgeln för att de ville njuta av högtstående musikalisk konst på sitt eget bruk.

Men Johan N. Cahman fick även kritik från eftervärlden för sina tekniska koncept med trånga väderkanaler och kancellar. De senaste decenniernas forskning om barockens musikkultur och orgelestetik, har dock påvisat intressanta samband mellan Cahmans teknik och estetik, och den praxis som användes under barocken. I samband med den senaste restaureringen år 2006 av orgeln sattes det ursprungliga bälgverket in igen efter 100 års vila. Man fick då en konkret bild av hur bälgar och kanalsystem samverkar,

¹⁷ Kammarton dvs normal stämton. Det andra sättet att stämma då var korton, en beteckning man använde under barocken för en tonhöjd som avvek från den normala.

¹⁸ Att Cahman var väl insatt i temperering och intonation framgår i ett brev till domprosten i Linköping den 17 april 1732 och att han ansåg det möjligt att åstadkomma en temperatur som medger någorlunda rent spel i alla tonarter inklusive H-dur. Johann Georg Neidhardt lanserade 1724 en stämning som kallades ”Für ein Dorff”.

Eftervärldens uppfattning om Cahman baserar sig på hans långa verksamhet och stora produktion, samt den höga konstnärliga och hantverksmässiga kvalitén i hans instrument. Dessa faktorer gjorde honom till en betydande orgelbyggare och vi har orgeln i Leufsta bruk som bevis på detta. Ett arkitektoniskt och musikaliskt konstverk som blev en höjdpunkt i den svenska klassiska orgelkonsten.

Mitt intresse för orgeln och orgelmusiken har tilltagit alltsedan min första orgellektion med Dan Lönnqvist i början av mina studier. Att få fördjupa sig i en orgel som Cahmanorgeln i Leuftsta bruk och Cahmans liv, är en höjdpunkt i mina kyrkomusikstudier som jag kommer ha stor nytta av i mitt arbete som kantor.

Författaren vid Cahmanorgeln i Leufsta bruk mars 2019

4.1 Litteratur och förslag till fortsatt forskning

Axel Unnerbäck (huvudförfattare) Karl Johan Eklund (redaktör) 2016 *”Johan Niclas Cahman och orgeln i Leufsta bruk”* Föreningen Leufsta & Cahmanorgelns vänner, Leufsta

Dag Edholm *”Orgelbyggare i Sverige 1600–1900”* 1985 Stockholm, Proprius förlag

Einar Erici nyutgiven av Axel Unnerbäck *”Orgelinventarium”* 1988 Stockholm, Proprius förlag

Alla bilder är tagna av författaren, förutom då detta anges.

Förslag till fortsatt forskning inom den sociopolitiska sektorn. Man skulle kunna lära sig mycket av de kulturpolitiska värderingar som rådde under denna glansperiod i Sveriges orgelbyggarhistoria, för att bättre kunna ta tillvara på den kulturskatt vi har idag.

Det betyder även forskning inom den ekonomiska sektorn för att främja kulturell utbildning och utövning.

Därutöver behövs fortsatt forskning inom kyrkan för att bevara den kyrkomusikaliska tradition vi har, som i den nya svenska kyrkohandboken, inte tillräckligt tagits i beaktande.